

Evropa ve válce 1939–45

NORMAN DAVIES

Ačkoliv by se na první pohled mohlo zdát, že o druhé světové válce již bylo takřka vše napsáno, není tomu tak. Největší válečný konflikt v lidských dějinách přitahuje a i nadále bude přitahovat pozornost historiků. O nový pohled na něj se nedávno pokusil britský historik Norman Davies v knize *Evropa ve válce 1939–45: Žádné prosté vítězství*, z níž přinášíme následující ukázkou. Kniha vyjde v nejbližší době v nakladatelství BB art v překladu Petrušky Šustrové.

Říká se, že herec Michael Caine poslal své děti zpátky do Británie, když je v americké škole učili, že „druhá světová válka“ začala v roce 1941. Anekdota může a nemusí být přesná. Problém je však dosti reálný. Každá někdejší bojující strana má vlastní verzi války a každá staví svou roli do popředí. Fixace na rok 1941, která brání jakémukoli pochopení, jak vlastně konflikt začal, není jen americká slabost. Bez ohledu na to, že uplynulo šedesát let, se nikomu nepodařilo vytvořit univerzálně přijatelný rámec, v němž by se daly sladit a smířit všechny zásadní části války. Ve skutečnosti se nás zmocňuje podezření, že existují mocné zájmy, které o nic takového nestojí. Naprosto není jisté, že se děti v Británii učí o válce úplnějším nebo zralejším způsobem než děti v jiných zemích.

Fixace na rok 1941 se odvozuje od časové shody čtyř velkých událostí: byly jimi německý útok na Sovětský svaz, Pearl Harbour, Hitlerovo vyhlášení války Spojeným státům a počátek holocaustu. Proto se v ruské, americké a židovské perspektivě rok 1941 jeví jako výchozí bod. Spousta knih, kapitol a památníků je věnována „Velké vlastenecké válce 1941–45“, „Dru-

hé světové válce 1941–45“ a „Holocaustu 1941–45“. A ty naznačují, že události před rokem 1941 byly jen něco jako předkrm či předehra k hlavnímu dění. Prostě je fakt, že ve veřejné publicitě jsou hlasy obracející pozornost k roku 1941 hlasitější než rozmanité pištění Němců, Poláků, Britů, Finů, Dánů, Norů, Holanďanů, Belgičanů, Francouzů, Srbů, Řeků, Albánců a dalších, kteří se pokoušejí protestovat: *A co my ostatní?*

Chronologie je však jen jedním z půl tuctu základních problémů, které nikdy nebyly náležitě vyřešeny. Provětrat by zasloužily i vlastenectví, politika, perspektiva, jazyk, výsledek, proporce a zločinnost.

Vlastenectví znamená lásku k nějaké zemi a hrdost na její úspěchy; je to velmi přirozený cit a historici se s ním při práci setkávají často. V případě dějin druhé světové války je skoro všudypřítomné v popisech sepsaných historiky z národů, které se počítají mezi vítěze a které se poslední dvě nebo tři generace učily být na „svá“ vítězství hrdé. V zásadě si není na co stěžovat, zvláště když jsou tito historici dost zdatní, aby odlišili nezaujatá fakta od vlasteneckého komentáře.

Jenže je to ošidné téma. Příběhy o lidských konfliktech, při nichž se přichází o život a působí se bolest, snadno vyvolávají nelítostné pocity – *dobrá nebo špatná, je to má země*. A vlastenectví může snadno splynout se šovinismem a xenofobií. Pro šovinisty a xenofoby platí neměnné pravidlo, že se pokládají za rozhodné vlastence. Když pak člověk zkoumá, co říkají a dělají, zjistí, že ostatními národy opovrhují a upírají jim patřičné uznání. Skutečné vlastenectví však vyžaduje dost velkou sílu na to, aby si člověk dokázal být vědom nejen úspěchů svých krajanů, ale i jejich selhání a pošetilosti. Pro některé národy je akt lítosti bolestnější než pro jiné. Ale žádné národy nejsou bez poskvrny, ani ty, které na sebe právem pohlížejí jako na oběti, a proces „smíření“ je dlouhý.

Navíc nelze předstírat, že historiografie se to netýká. Obecně řečeno jsou historici ochotnější připustit důkaz o zločinném chování, jestliže se zločinci sami nebo jejich nástupci ke zločinu upřímně přiznají. V tomto ohledu byli Němci lépe připraveni uznat a odčinit zločiny spáchané svým jménem než Japonci nebo Rusové; obhájců nacistického konání zbylo jen velmi málo. Se Stalinovou činnos-

tí je to problematictější – částečně proto, že se dál utajuje, a částečně kvůli neustávajícímu ruskému popírání. Na rozdíl od Němců byli Rusové mezi vítězi, a mnozí z nich pokládají rovnou za zločin každý náznak, že by sovětské chování nebylo zcela bez poskvrvy. Historikovi, který si troufne použít moskevské archivy, aby dokumentoval rozsah, v jakém se vojáci Rudé armády dopouštěli znásilnění, může ruský velvyslanec ještě pořád vyčítat drzost.

Historie je vždy vystavena mocenské manipulaci. Avšak druhá světová válka, která do velké míry utvářela dnešní svět, představuje obzvláštní pokušení. Dvě supervelmoci, které se objevily v roce 1945, padesát let sledovaly své odlišné vize války – byla to nedílná součást jejich soupeření. Poté, co v devadesátých letech zůstaly jedinou supervelmocí Spojené státy, vynořil se nový pohled na druhou světovou válku – ještě víc amerikocentrický. Stephen Ambrose se stal historikem dne a *Zachraňte vojína Ryana* a *Schindlerův seznam* filmy desetiletí.

Lze stěžít pochybovat, že spojení Ambrose-Spielberg v kombinaci se specifickým historickým postojem a s upřednostněním a komerční silou Hollywoodu dokonale souznívá s vzestupem „neokonzervativců“ a vyhlášením „nového amerického století“. Není ani náhoda, že prezident George W. Bush má na stole bustu Winstona Churchilla a u postele Ambroseův *Den D*. Když se v roce 2003 plánovala invaze do Iráku, bylo to jen za předpokladu, že pro velitele Pentagonu bude jeho prezident někdo jako Winston Churchill a Saddám Husajn někdo jako Hitler. (Ve skutečnosti měl Husajn se svou stranou Baas blíž ke Stalinovi.) To všechno tvoří část jednoho a téhož monolitu. Povrchní a amerikocentrický pohled na dějiny je nezbytným doplňkem panujícího amerikocentrického pohledu na světové záležitosti.

Norman Davies (1939)

Patří k nejznámějším současným britským historikům. Absolvoval oxfordskou Magdalen College a University of Sussex, v současné době je mimořádným členem Wolfson College v Oxfordu a emeritním profesorem University of London. Zabývá se především dějinami Velké Británie a středoevropského prostoru ve 20. století. Mezi jeho nejúspěšnější publikace patří *Evropa: Dějiny jednoho kontinentu* (1996, česky 2000), *Ostrov: Dějiny* (1999, česky 2003) či *Bílý orel, rudá hvězda* (1972, česky 2006). Napsal též řadu knih k dějinám Polska – *Boj o Varšavu: Povstání Poláků proti nacistům 1944* (2004, česky 2005) nebo dějiny města Wrocławu *Mikrokosmos: Portrét jednoho středoevropského města* (s Rogerem Moorhousem, 2002, česky 2006). Je členem Britské akademie a Královské historické společnosti.

Foto: Petr Blažek

Všechno, co se k tomu dá říci, je, že dnešní skutečnost americké převahy bude někdy nějak napadena, a s ní i americký výklad dějin. Každý z potenciálních vyzvatelů má vlastní pojetí druhé světové války. Číňané si například válku pamatují jako období obrovského utrpení, které jim způsobilo císařské Japonsko, a jako nutnou předehru k čínské revoluci. Ve světě, jehož středem je Čína, se dá čekat, že Evropa a evropské utrpení bude mít menší důležitost, vítězství Rusové a Američané budou vytlačeni na okraj, hlavní sílu „Zla“ nebudou představovat nacisté, nýbrž japon-

ští militaristé, „místem paměti“ par excellence bude možná město Nankin a příběh na obrazovce (budou-li ještě existovat obrazovky) bude možná vyprávět o tom, jak byl nějaký neznámý čínský voják zachráněn na pobřeží, jehož jméno si nikdo nepamatuje.

Historické vyprávění by bylo velmi nudné, kdyby z něj nevysvítaly autorovy sympatie. Ale k fázi osobních názorů lze přikročit až po pečlivém rozlišení a předložení faktů a analýz. Všichni romanopisci vědí, že každý příběh se dá předložit z rozličných perspektiv. Vypravěč akci popisuje z hledis-

ka, které si sám zvolí. Dobrá rada pro historiky zní, aby si na tento jev dávali pozor, protože když se začne týkat jejich předmětu, který nelze ověřit fakty, musejí zvolit správné hledisko. Aby skutečně porozuměli všem stranám složitého a vyvíjejícího se vojenského konfliktu, musejí být připraveni nejednou změnit perspektivu. Nemají například ospravedlňovat nacistické nebo sovětské akce, ale je třeba, aby uchopili způsob, jakým účastníci uvažovali. A nemohou si dovolit vybírat si v tom, co se pokoušejí objasnit a co by jinak rádi přisoudili blíže neurčeným temným silám. Není to jednoduché. Ve chvíli, kdy historici poskytnou vysvětlení ohavných událostí, jsou nařčeni, že je omlouvají. Taková jsou nezbytná rizika věci.

Jazyk a terminologie představují oblast, v níž mnoha britským a americkým historikům schází přesnost. Pikám se má říkat piky, ale často tomu tak není. Například pojem „válečný zločin“ neplatí pro všechny válečné zločiny. A pojem „koncentrační tábor“ neznamená tak docela koncentrační tábor. Nevztahuje se totiž na všechny koncentrační tábory, ale jen na ty, které zřídil nepřítel. Koncentrační tábory, které zřizovali ostatní, se obvykle nazývají nějak jinak. Podobně se „kolaborant“ nevztahuje na všechny kolaboranty, tj. na všechny, kteří pomáhali utlačovatelské okupační moci proti vlastnímu národu. V praxi se uplatňuje jen na ty, kteří pomáhali okupačním silám nacistického Německa. Jinými slovy je převažující jazyk ovlivněn, protože jsou ovlivněny myšlenkové procesy, ze kterých vychází. Západní posedlost Hitlerem vede k mnoha deformacím. Používat pojem „Hitlerova válka“ jako synonymum pro druhou světovou válku je zjevně pochybné. Ale nemyslíci obyvatelé Západu ho používají právě tak jako komu-

nisté, kteří chtějí svalit celou vinu na jednoho člověka. Používají ho také podivní obdivovatelé Hitlera, kterým činí potěšení stavět fůherra do světla ramp.¹

Tento bod lze ilustrovat již zmíněným případem, kdy se kladlo rovnítko mezi kampaň v letech 1939–41 a „Hitlerovu válku“. Důsledky není těžké nalézt. První kampaň celé války vedly v září 1939 proti Polsku společně nacistické Německo a SSSR. Rozsáhle se o ní však mluví jako o „německém vpádu do Polska“. Druhou agresí války rozvinul v listopadu 1939 proti Finsku Sovětský svaz sám. Není-li však úplně přehlížena, je často označována eufemismy: „sovětský spor s Finskem“ nebo „krok k posílení obrany Leningradu“. Teprve třetí kampaň, proti Dánsku a Norsku, byla přímým případem německé agrese. Čtvrtá kampaň, proti Francii – přes Belgie a Nizozemsko – byla podnícena tím, že západní velmoci vyhlásily Německu válku, a provázela ji Stalinova anexa tří baltských států. Zařazovat to všechno do kategorie „Hitlerovy války“ nebo „Hitlerových válek“ je rozhodně nepřípustné nadměrné zjednodušování.

Stejně nepřesnosti zatěžují i popisy výsledků války. Západní historici hovoří takřka všeobecně o „vítězství“ a „osvobození“. A pak přecházejí k vysvětlení, jak ovoce vítězství zmařil nebo omezil začátek studené války. Možná by bylo lepší, kdyby především přestali mluvit o „vítězství“ v tak absolutních pojmech. Výsledek lze přece měřit jen odkazem k předchozím nadějím, cílům a očekáváním, a tedy je potřeba zavést nějakou kvalifikaci. Spojenecká koalice od roku 1943 směřovala k bezpodmínečné kapitulaci Německa: to byl cíl, na kterém se spojenecké velmoci shodly. A tohoto cíle jistě dosáhly. Jenže při sledování svých jednotlivých cílů opustily různé jiné

spojenecké cíle a závazky. Předpokládalo se například, že vítězští spojenci v Evropě znovu zavedou svobodu a demokracii, přinejmenším v mezích předválečných hranic. S ohledem na původní *casus belli* se všeobecně očekávalo, že bude obnovena nezávislost Polska. A se zvláštním odkazem na politiku Spojených států se očekávalo, že se bude respektovat suverenita baltských států. Rozsáhle se hlásalo, že pro vyřešení ostatních významných problémů – a těch bylo hodně – bude svolána poválečná mírová konference jako v roce 1919. V praxi se nic z toho nestalo. A nebyla ani naděje, že se to stane, protože válka skončila bez jasného vítězství jedné jednotné strany nebo jednoho společného programu. Abychom byli přesní: válka v Evropě skončila nejen porážkou Třetí říše, ale také vojenským pátem mezi společnými vítězi a nastolením totalitární tyranie v sovětské polovině Evropy. Političtí vůdci tento výsledek v soukromí velmi dobře chápali. S jejich nadšenými veřejnými prohlášeními se však neshodoval. Historici by měli být schopni odlišit realitu od rétoriky.

Na rozdíl od první světové války v letech 1914–18 druhá světová válka nikdy nevyprodukovala dostatečně závažnou kritickou shodu, jež by znevěrohodnila bombastická slova vítězů. Proto dál kvetly četné neudržitelné mýty a legendy. Třeba v případě let 1914–18 politici mluvili o *válce, která ukončí všechny války*. Jenže náramně brzo, nejpozději v roce 1939, už žádnou takovou nadsázku nebylo možné podporovat a veřejné mínění v mnoha zemích pokleslo ke smutnému termínu „marnost“. Svou roli sehrála i válečná literatura. Miliony lidí byly bez jakéhokoli dobrého důvodu odsouzeny k smrti. Svůj díl odpovědnosti nesly všechny strany. Když těsně

¹ IRVING, David: *Hitlerova válka*. Přeložila Tamara Vaňová. Jota, Brno 2005.

V době, kdy byla Osvětim osvobozena, používaly sovětské bezpečnostní složky jiné bývalé nacistické koncentrační tábory k uvěznění nové vlny zajatců (s. 18).
Zdroj: ČTK/AP

po ruské revoluci přišla ruská občanská válka a nastoupil fašismus, mohli už všichni kromě těch nejzaslepenějších nahlédnout, že vojenský konflikt vyvolal víc problémů, než vyřešil.

O druhé světové válce se ale přemýšlelo jinak. Cíle jejich účastníků byly od začátku viditelně nejasné a zanedlouho úplně zmizely z obzoru. Německo původně očekávalo jen omezenou válku. Západní velmoci chtěly potlačit německou expanzi. Sovětský svaz chtěl, aby se nacisté i „západní kapitalisté“ vyčerpali. Bylo to ovšem podloženo kalkulacemi, které se ukázaly jako velice mylné. A tak se válečné cíle každého z účastníků v průběhu konfliktu měnily. Němečtí nacisté spatřili v červnu 1941 svou historickou příležitost a rozhodli se vsadit všechno

na jednu kartu – rozvinout snahu o absolutní nadvládu. Z hlediska velké koalice měl její projekt několik úrovní a měl směřovat k bezpodmínečné kapitulaci Třetí říše a jejímu úplnému odzbrojení. Nepřítel se projevil skutečně tak nepřístojně, že zanikly všechny předchozí pochyby, zda je správné jít do války. Nic nezní pravdivěji než slova britského vojáka, který v dubnu 1945 pomáhal osvobodit Bergen-Belsen. *Právě za tohle, řekl, jsme bojovali.* Jinými slovy: ať dříve cítil jakékoli pochybnosti a váhal, nakonec se přesvědčil, že bojoval za spravedlivou věc.

Mnozí Britové a Američané zastávali stejné přesvědčení. Všichni cítili, že jim válka byla uložena a že se chápali zbraní neochotně. Neexistovalo žádné vášnivé nadšení, jaké prožívala generace je-

jich otců. Když se však dozvěděli o strašlivé nelidskosti nepřítele a slyšeli detaily, o nichž se mluvilo v Norimberku, byly jejich námitky vyčerpány. „Zlo“ bylo poraženo, „Dobro“ zvítězilo. Od nynějška musí zvítězit svoboda, spravedlnost a demokracie.

Sovětské úřady dokázaly nastolit paralelní verzi událostí, která rovněž neponechávala moc místa pro pochyby. Sovětský svaz nebyl ničím vinen, byl brutálně přepaden fašistickou bestií. Rudá armáda bojovala navzdory zlovolné nečinnosti západních velmocí s nepřekonatelnou statečností, aby vetřelce zahnala a osvobodila polovinu Evropy. A zase znělo, že „Zlo“ bylo poraženo. „Dobro“, definované sovětskou propagandou, zvítězilo. A zvítězily i svoboda, spravedlnost a demokracie sovětského stříhu.

Jinak řečeno, není těžké vidět, že vznikly neobyčejně mocné mýty, jež převážily nad veškerými přesnými záznamy nebo sbírkami týkajícími se toho, co se v letech 1939–45 opravdu stalo. Vítězné země byly na těchto mýtech závislé a donekonečna opakovaly zjednodušený příběh, který sloužil jak jako podobenství o „Dobru a Zlu“, tak jako průvodce politickým dě-

ním. Když mají politici strach z vzestupu nepřátel, jako byl plukovník Násir či Saddám Husajn, rychle je obviní, že jsou jako „nový Hitler“ nebo je srovnávají s „fašisty“. Když musejí oni nebo jejich spojenci čelit raketovému útoku, velkému či malému, rádi ho přirovnávají k nacistickým raketám V 1 a V 2 a vlastní nepřiměřenou odvetu ospravedlňují pojmy stra-

tegické bombardovací ofenzivy. Sami necítí žádnou hrozbu, jestliže vlastní atomové zbraně, ale odsuzují ohrožení, plynoucí z „ilegálních zbraní“ jiných. Nabyli totiž přesvědčení, že oni, samozvané „mezinárodní společenství“, podobně jako kdysi Spojené národy bojují dobrý boj s čistým srdcem. A s velkým klackem.

Postupem času se nekritické postoje množí, protože pozdější generace ztrácejí jakýkoli vhléd do složitosti válečné doby. Historici však musejí při posuzování druhé světové války v Evropě věnovat pozornost dvěma ústředním problémům, které nabourají převládající uspokojení. Jedním z těchto problémů je proporcionalita. Druhým je zločinnost. Proporcionalitou se zřídka zabývají západní obhájci. Zločinnosti se obezřetně vyhýbají sovětské obhájci. Tyto dva problémy však jsou klíčem k tomu, co se ve skutečnosti stalo.

Problém proporcionality je snadné definovat, méně snadné vyřešit. Psaní historie se točí kolem požadavku, aby se největší prostor a nejvyšší důraz věnoval těm největším a nejvíc rozhodujícím událostem – anebo naopak, aby se událostem menšího významu dostalo menšího prostoru a důrazu. Dejme tomu, že se všichni shodnou, že obrys dějin druhé světové války, který by věnoval většinu komentáře Lucembursku, by byl dost divný. Nikoli proto, že by válečný příběh Lucemburska byl nezajímavý nebo bezvýznamný, ale protože o osudu Lucemburska, podobně jako o osudu skoro všech ostatních evropských zemí, rozhodovaly bitvy a rozhodnutí, která se přijímala jinde.

Jak má potom historik rozhodnout, kam umístit důraz? Je-li cílem zalichotit britskému nebo americkému trhu, pak je jednou cestou zdůraznění britských a amerických záležitostí. Je to přístup, který odbude bitvu u Kursku na pěti rádcích a spotřebuje pade-

Na konferenci v Casablance v lednu 1943 nařídili spojenečtí vrcholní představitelé, aby dostalo prvenství „přesné bombardování“ shromaždišť ponorek, leteckých továren, železnic a ropných rafinérií. Rozkaz byl však rozsáhle ignorován. Opakovaně byl napadán Berlín, takže se dlouho před příchodem Rudé armády podobal měsíční krajině trosek. Třetího února 1945 nálet amerických leteckých sil na Berlín zabil 25 000 lidí, a tím to nekončilo (s. 44).
Zdroj: ČTK/Redkin Marek

Většina britských a amerických historiků hodnotí Den D jako rozhodující vojenskou událost druhé světové války. Byla to jistě velmi riskantní, velkolepě provedená operace a měla prvořadou důležitost pro západní zájmy. Kdyby se nepodařila, byly by naděje na druhý pokus v dohledné budoucnosti maličké. A o osudu Evropy by se rozhodovalo výlučně při závěrečném měření sil mezi wehrmachtem a Rudou armádou (s. 127).
Zdroj: ČTK/EPA

sát stránek na vylodění v Normandii a Den D. Jinou cestou by bylo začít úplným seznamem hlavních bitev, rozhodujících kampaní a klíčových válečných strategií, a pak přidělovat prostor a důraz.

Věci se ovšem mají tak, že takový přístup je spíš vzácný. Ve skutečnosti totiž bylo sovětské válečné úsilí tak ohromné, že budoucí nestranní historici nejspíš nebudou britskému a americkému vystoupení na evropské scéně přiřkládát větší význam než zdravé vedlejší roli. Proporce totiž nebyly „fifty-fifty“, jak mnozí naznačují, když hovoří o konečné porážce nacistů z Východu a Západu. Lidé se dříve či později musejí vyrovnat s faktem, že sovětská role byla obrovská a role Západu úctyhodná, ale umírněná.

Západní komentátoři, kteří při-

jímají fakt, že Sovětský svaz měl převahu v pozemní válce, se ho někdy snaží vyvážit zdůrazňováním převahy Západu ve vzduchu a na moři. Takový argument by měl větší váhu, kdyby letecká ofenziva dosáhla rozhodnějších výsledků a kdyby bylo Německo zranitelné námořními operacemi. Jenže Říše při bombardování a blokádě úspěšně obstála. Skoncoval s ní pozemní útok, ke kterému zdaleka nejučinněji přispěla Rudá armáda.

Jiní komentátoři se snaží tvrdit, že úspěch Rudé armády závisel na západní pomoci a že západní spojenci byli lépe vyzbrojeni než SSSR a byli by Říši porazili sami. Rudá armáda nemohla zvítězit na vlastní pěst, říkají, kdežto západní armády ano, kdyby to bylo nezbytné: *Není [...] pravda, co říká [...] (námitka jednoho historika), že Sovětský*

*svaz vyhrál válku. Bez svých spojenců by Sovětský svaz čelil plné síle německého letectva, a došla by mu munice a zbraně – dodávky z půjčky a pronájmu pro SSSR se rovnaly pětina celkové sovětské výroby. Sovětský svaz nemohl obstát bez západní pomoci. Naopak západní spojenci mohli válku vyhrát i bez Sovětského svazu. Náklady na to by byly strašně vysoké, ale bombardování by dříve či později srovnalo Německo se zemí a Amerika by nakonec mobilizovala ohromnou armádu... A kdyby selhalo všechno ostatní, Amerika by zřejmě věci vyřešila tak, že by na Berlín shodila atomovou bombu.*²

Takový scénář je nevyhnutelně spekulativní. Obsahuje však tolik nesprávných předpokladů, že postrádá přesvědčivost. Těžko uvěřit už tomu, čím začíná. Kritická léta nezačala pro Sovětský svaz

²⁾ VINEN, Richard: *The Second World War in Europe*. In: *A History in Fragments*. Little, Brown, Londýn 2000, s. 236.

v roce 1943, kdy se otevřela stavidla dodávek podle smlouvy o půjčce a pronájmu, ale byla to léta 1941–42, kdy byla západní pomoc ještě okrajová. V této kritické chvíli Rudá armáda nečelila hlavnímu náporu německého letectva, nedocházely jí zbraně ani munice, které logicky byly domácí výroby, a navzdory všemu se udržela. Navíc mnohé z prvních dodávek půjčky a pronájmu nebyly použitelné. Britské tanky nebyly tím, co Rudá armáda potřebovala, a britské zimníky (podobně jako německé) proti ruské zimě nepomohly. Sověti dosáhli převahy samostatně už předtím, než se k nim dostala západní pomoc ve velkém množství.

Pokud jde o zmínku, že západní spojenci mohli vyhrát i bez So-

větského svazu, ta zcela přehlíží realitu. Kdyby byla Rudá armáda omráčena, Němci by jistě nečinně nepřihlíželi, jak USA budují svou moc a připravují se na ně svrhnout atomovou bombu. Německé ozbrojené síly by se okamžitě plnou vahou obrátily proti Velké Británii, což by zvrátilo výsledek bitvy o Atlantik, západní spojenci by patrně přišli o základnu své bombardovací ofenzivy, „ohromná“ americká armáda (která neexistovala) by neměla kde bezpečně přistát a žádný evropský protějšek *Enola Gay* by neměl odkud odstartovat.

Hlavní příčina, proč byl vklad Západu podstatně menší, než se obecně předpokládá, se soustředí v načasování a zejména v pozdním americkém nástupu. Spojenecká věc dospěla v létě 1940 na pokraj zhroucení a na ozdravení Západu nebyla žádná naděje, dokud se nezačaly plně angažovat USA. Jenže americká účast potřebovala čas na přípravu. Začala až v lednu 1942 a vrcholu účinnosti nedosáhla okamžitě. Proto v měsících, kdy si Američané teprve opásávali bedra, dostávali se už Sověti k pozici skoro úplné převahy. Není třeba se vůbec dívat dál než k druhému týdnu července 1943. V tomto momentu války vstoupili na evropskou pevninu úplně první američtí vojáci – a byla to odlehlá pláž na jižní Sicílii. Ve stejné době na východní frontě zlomila Rudá armáda wehrmachtu vaz natolik, že Němci už nikdy znovu nenabýli kapacity k útoku.

Navíc nebyla americká vojenská výstavba zdaleka kompletní ani v době, kdy válka v Evropě končila. Zapomínáme, že východní bod byl mimořádně nízký. V roce 1939 byl stav americké armády nižší než stav armády polské. Pak nemohl nikdo vážně pochybovat, že to americká vojenská kapacita rychle dohnala. Americký průmysl, věda, obchod a finance zajistily vládě USA zdroje, kterým se žádná jiná bojující země nemohla rovnat.

Jenže klíčový byl časový rozměr. Navzdory vskutku titánskému pokroku USA nedorostly do nezpochybnitelného vedení. V posledních měsících bojů v Evropě před květnem 1945 neměly USA ani atomovou zbraň ani převahu ve zbraních konvenčních. Nevstoupily ještě do nukleárního klubu, ve kterém byly od července 1945 do roku 1949 jediným členem, a měly sotva sto bojeschopných divízi – ve srovnání s nimi byl rozsah sovětských a německých vojáků dvakrát až třikrát vyšší. A protože si toho generálové Marshall i Eisenhower byli velice dobře vědomi, nemohli si dovolit riskovat vážnou konfrontaci s Rudou armádou. A nebylo možné, aby zvítězili ve válce v Evropě samostatně. Ve skutečnosti za situace, kdy boje s Japonskem postupovaly kupředu pomalu, USA sovětskou pomoc zoufale potřebovaly jak v Evropě, tak na Dálném východě.

Lidé zapomínají. Ovlivňuje je, jak se věci vyvíjely dál. A tihnou k představě, že USA byly všemocné od začátku. A snadno uvěří, že nedostalo-li se Stalinovi dříve či později energické výzvy, musí se to připisovat čistě osobním či politickým faktorům. Americké síly však v květnu 1945 ještě nedosáhly parity se SSSR a jejich akce byly příslušně omezené. Dopadlo to tak, že poslední fázi války v Evropě vybojoval jako nejsilnější velmoc Sovětský svaz, a nikoli Spojené státy. Byla to Rudá armáda, jež dosáhla nad nacistickým Německem drtivého vítězství vrcholícího bitvou o Berlín. A byl to sovětský komunismus, a nikoli liberální demokracie, kdo dosáhl nejvýznamnějšího postupu.

Stejně ústřední roli hraje při každém popisu druhého světové války hodnocení zločinnosti. Neboť zločinnost se neobyčejně rozrostla, i když plný rozsah zločinného chování ještě dlouho nebyl zřejmý. V tomto ohledu se dá říci, že vytvoření opravdu informovaného celkového obrazu bylo histori-

Přehlídka v Moskvě na oslavu vítězství v květnu 1945. Původně bylo naplánováno, že Stalin přijede na Rudé náměstí na čistě bílém hřebci. Jenže velký vůdce při návratu z vysokého koňského hřebce spadl a na celou věc rezignoval. Starý carský kavalerista Žukov se příležitosti chopil, a když klusal přes dlažební kostky náměstí ve velkém kozáckém stylu, byly všechny oči upřeny na něj. Stalin mu to nikdy neodpustil (s. 243).

Zdroj: ČTK/TASS

kům umožněno až poměrně nedávno. Teprve po kolapsu Sovětského svazu bylo možné rozsáhle doložit dlouhý seznam domněnek a odhadů, jež se týkaly zločinů stalinistické éry. A teprve v posledních zhruba deseti letech bylo možné sovětské údaje náležitě porovnat s lépe známými údaji nacistickými. Například Winston Churchill, který psal na sklonku čtyřicátých let, prostě neměl konkrétní informace, jež začaly být dostupné až později. *Historie ke mně bude vlídná, řekl, protože jsem se ji snažil napsat.*

Přesto však hlavní překážka nestranného předložení válečné zločinnosti netkví výlučně v chudém přílivu informací. Má i psychologickou dimenzi. Zvyšovala ji neochota západních historiků poskvřnit pověst spojenecké koalice. Psychologickým pojmem pro takovou neochotu je „popírání“. A mnozí obyvatelé Západu vědomě či nevědomě stále nechtějí uznat, že od nich konkrétní fakta o hromadné sovětské zločinnosti vyžadují, aby opravili svůj přístup k válce.

Široké označování tohoto konfliktu za „dobrou válku“ je tedy obzvláště pochybné. „Dobrá“ nevypadá jako správný přívlastek, pomyslí-li člověk na nevídané zabíjení a utrpení nevinných, ke kterému docházelo na všech stranách. Do jisté míry se v něm zrcadlí slova „ušlechtilá křižácká výprava“ (i když byla jen částečně úspěšná), stejně jako teologický pojem „spravedlivá válka“ (což vyžaduje definici spravedlivého a nespravedlivého). Zdálo by se, že takové označení je inspirováno podivně omezenou anglosaskou perspektivou, která v určitých ohledech neodpovídá historické skutečnosti. Ve skutečnosti se ho používá jako nezbytného doplňku jednoznačného zla holocaustu. Jenže, jak se často zdůrazňuje, zá-

Winston Churchill prováděl skoro čtyřicet let demokratickou politiku. Tělesně byl zdatný jako kůň, měl hlavu odolnou vůči tvrdému alkoholu a nebojácně lhostejně čelil vtípkům osudu. Psychologicky byl bojovník, člověk, který se nenechal k ničemu donutit a své dominantní partnery si vybíral vždy svobodně (s. 69). Zdroj: ČTK/EPA

padní velmoci nešly do války, aby zachránily Židy, a když prosákly první zprávy o „konečném řešení“, byla západní reakce málem žalostná. Z amerického pohledu se jistě hlavní válečné akce po většinu války odehrávaly v Tichomoří, nikoli v Evropě. Tento válečný postoj odráží skutečnost, že USA internovaly své japonsko-americké, a nikoli německo-americké občany. A když nakonec v roce 1944 přišly ověřené zprávy o holocaustu, jen málo-

kdo byl připraven jim uvěřit – a to i málokterí američtí Židé.³

Celkem se tedy na příběh o silách demokracie, jež „bojovaly dobrý boj“ a „vyhrály válku“, musí pohlížet se silnou dávkou skepse. Stalin to možná trefil přesněji. *Anglie dodala čas, řekl, Amerika dodala peníze a Rusko dodalo krev.*⁴ Anglie, čímž je míněno britské impérium, strávila většinu války v rekonvalescenci. Avšak Churchillův vzor v letech 1940–41 zachrá-

³ BEST, Geoffrey: *War and Law Since 1945*. Clarendon, Oxford 1994.

⁴ WHEATCROFT, Geoffrey: *How Good was the Good War?* *Boston Globe*, 8. května 2005.

nil odrazový můstek pro následné vzkříšení spojenců. Amerika, čímž jsou míněny Spojené státy, vstoupila do války pozdě na to, aby v Evropě převzala vůdčí úlohu. Její role „arzenálu demokracie“ ovšem nebyla méně významná než příspěvek jejich ozbrojených sil. Rusko, čímž je míněn Sovětský svaz, přineslo nesrovnatelné oběti a zasloužilo si největší vavříny za porážku nacistického Německa. Přesto však – a v tom tkví ústřední paradox celé věci – byl hlavní vítěz Stalin ve své pravé podstatě hromadný vrah a krvavý tyran. Neměl nic společného s obvyklým významem „Dobra“ nebo „dobré války“.

Navíc z čistě vojenského hlediska je nutná opatrnost při vyjadřování představy, že nejlepší bojový „materiál“ pocházel z řad svobodných občanů demokratických zemí. V letech 1939–45 připadal největší podíl bojů v Evropě na ozbrojené síly dvou totalitárních států a vojáci, kteří vycházejí ze srovnání nejlépe, patřili k otrockým kohortám nemilosrdných diktatur. Když se demokratické armády střetly s nacistickými legiemi v Itálii či v západní Evropě, neprojeví se nijak zvlášť dobře. Je pravděpodobné, že spíš než prvotřídní vojáci umožnila Britům a Američanům rovné soupeření technika a letectvo.

Není ani možné se držet obvyklého srovnávání nelidské války v zákopech v letech 1914–18 s poměrně snesitelnou válkou v letech 1939–45. Toto srovnání je jen dalším příkladem západního zevšeobecnování podle vlastní omezené zkušenosti. Když se vezme válka jako celek, byla realita poněkud odlišná. Na východní frontě, kde se uskutečnil největší díl vojenských operací, byly existenční podmínky Němců i Sovětů trvale nelidské. Fyzickou bolest ještě zvyšova-

la drakonická opatření, která obě strany přijímaly proti vlastním mužům, aby je udržely v boji. V západní oblasti, kde bylo hlavním prostředkem útoků na Německo plošné bombardování, docházelo k takzvaným vedlejším škodám, tj. k upalování a mrzačení nevinných civilistů, v takovém rozsahu, že nikdo nemůže tuto západní metodu vedení války poctivě prohlásit za jinou než ohavnou.

V tomto ohledu je potřeba ještě něco říci o úhořovitě slovním obratu „vedlejší škody“. Mluvčí britského či amerického bombardovacího velitelství ve všech prohlášeních vždycky litovali ztrát civilistů, přičemž nadále tvrdili, že měly být zasaženy vojenské a průmyslové cíle. Toto zdůvodnění však při bližším ohledání neobstojí. Obrovské bombardovací letky o 1000 či ještě více letounech nebyly už ze své podstaty schopny omezit cíle na jednotlivé továrny, železniční uzly nebo vojenská zařízení. Byly posílány, aby zahladily celá města, kde – jak bylo předem dokonale známo – tvořili většinu obyvatel nevinní civilisté. Smrt civilistů tedy nebyla v žádném smyslu náhodná nebo „vedlejší“. Byl to jeden z nedílných a záměrných důsledků špatné vedených operací, které dosud pokrývají pověst lidí, kteří je připravili.

A konečně je bez ohledu na četná opačná tvrzení nutno s lítostí potvrdit, že bádání ani komentování válečných událostí neprobíhá ve zcela svobodném prostředí. V mnoha západních zemích byl k podpoře oficiálního pohledu na dějiny mobilizován zákon. Například v Británii se na válečné zločiny nepohlíží jako na válečné zločiny, pokud je nespáchali Němci nebo němečtí spojenci. Ve Francii může podle Fabius-Gayssotova zákona z roku 1990 každý, kdo popírá nebo mi-

nimalizuje holocaust, čelit tvrdým trestům včetně vězení. Připojilo se půl tuctu dalších evropských zemí od Rakouska po Polsko. V době, kdy se po celé Evropě hlasitě vyžaduje právo na svobodu projevu, když začnou muslimové protestovat proti karikaturám útočícím na jejich Proroka, byl historik z Británie, který se dožadoval pozornosti, v Rakousku uvězněn za názor špatné barvy.⁵ To není zdravá atmosféra. Historické vědomí nepotřebuje umělou ochranu. Holocaust je nezpochybnitelný fakt. Jenže cesty k úplnějšímu porozumění jsou zatrasené. Pravdu o minulosti lze budovat a posilovat jedině střetem moudrosti s absurditou. Je-li však absurdita zákonem zakázaná, zmenšuje to i moudrost.

Když byl v padesátých letech čínský ministr zahraničí Čou En-laj dotázán, jaké důsledky měla francouzská revoluce, údajně odpověděl: *Je příliš brzy, než aby se to dalo říci*. Jeho slova se obecně přijímají jako proslulý bonmot, který není moc vážný. Měla by však člověka přimět k přemýšlení. Mezi dvacátými léty dvacátého století, kdy se Čou En-laj vzdělával v Paříži, a Robespierrovou vládou teroru v devadesátých letech století osmnáctého uplynulo přesně 130 let. Jestliže tedy už minulou pětadesáté výročí roku 1939, čeká svět ještě víc než půl století, kdy se neustanoví pevný rámec pohledu na druhou světovou válku. Současné události se říjí krkolomnou rychlostí, kdežto historie se pohybuje hlemýždím tempem. Kdyby tedy byl člověk dotázán, do jakého stadia historici dospěli na cestě ke konečnému soudu, bude v pokusech opakovat ohlas Churchillových slov vyřčených po bitvě u el-Alameinu. *Není to ještě ani začátek konce, řekl tenkrát. Ale je to možná konec začátku.*⁶

⁵ Britský historik David Irving byl ve Vídni shledán vinným z popírání holocaustu evropských Židů a odsouzen na tři roky do vězení. *BBC News*, 20. února 2006.

⁶ Winston Churchill, projev v Mansion House, 10. listopadu 1942.